

УДК: 347

DOI: [10.52754/16948661_2025_1\(6\)_27](https://doi.org/10.52754/16948661_2025_1(6)_27)

**АДИЛЕТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА АНЫН ЫЙГАРЫМ УКУКТАРДЫ
БӨЛҮШТҮРҮҮ ТУТУМУНДАГЫ ФУНКЦИЯЛАРЫ**

ПОНЯТИЕ ПРАВОСУДИЯ И ЕГО ФУНКЦИИ В СИСТЕМЕ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ
THE CONCEPT OF JUSTICE AND ITS FUNCTIONS IN THE SYSTEM OF SEPARATION OF
POWERS

Туратбеков Нурдин Мунарбекович
Туратбеков Нурдин Мунарбекович
Turatbekov Nurdin Munarbekovich

магистрант, Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университети
магистрант, Кыргызско-узбекский международный университет им. Б.Сыдыкова
Master's student, Kyrgyz-Uzbek International University named after B.Sydykov

Турсунбаева Гулнара Турсунбаевна
Турсунбаева Гулнара Турсунбаевна
Tursunbayeva Gulnara Tursunbayevna

магистрант, Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университети
магистрант, Кыргызско-узбекский международный университет им. Б.Сыдыкова
Master's student, Kyrgyz-Uzbek International University named after B.Sydykov

Урайым кызы Айжан
Урайым кызы Айжан
Urayim kyzy Aizhan

магистрант, Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университети
магистрант, Кыргызско-узбекский международный университет им. Б.Сыдыкова
Master's student, Kyrgyz-Uzbek International University named after B.Sydykov

АДИЛЕТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮ ЖАНА АНЫН ЫЙГАРЫМ УКУКТАРДЫ БӨЛҮШТҮРҮҮ ТУТУМУНДАГЫ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Аннотация

Маанилүүлүк. Бул макалада бийликти бөлүштүрүү түшүнүгү кыскача талкууланат жана бул доктринанын бийликтин үч бутагынын биринин, атап айтканда сот системасынын функциялары аныкталат. Сот системасы-Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин көз карандысыз тармагы, ал мамлекеттин жана коомдун башка институттары менен биргеликте көз карандысыз сот тарабынан жүзөгө ашырылат. Соттун азыркы абалдагы ордун жана ролун кайрадан карап чыгуунун парадигмасы байкалат.

Ачкыч сөздөр: бийликти бөлүү, сот, сот системасы, мамлекет, функциялар, коом, мыйзам

Понятие правосудия и его функции в системе разделения властей

The concept of justice and its functions in the system of separation of powers

Аннотация

Актуальность. В статье кратко рассматривается концепция разделения властей и определяются функции одной из трех ветвей власти, предусмотренных этой доктриной, а именно судебной власти. Судебная власть является независимой ветвью государственной власти Кыргызской Республики, которая осуществляется независимым судом в сотрудничестве с другими институтами государства и общества. Прослеживается парадигма переосмысления места и роли суда в современном государстве.

Abstract

Relevance. The article briefly discusses the concept of the separation of powers and defines the functions of one of the three branches of power of this doctrine, namely the judiciary. The judiciary is an independent branch of the state power of the Kyrgyz Republic, which is exercised by an independent court in cooperation with other institutions of the state and society. The paradigm of rethinking the place and role of the court in a modern state is traced.

Ключевые слова: разделение властей, Конституция, суд, судебная система, судоустройство, государство, функции, общество, закон

Keywords: separation of powers, Constitution, court, judicial system, judiciary, state, functions

Киришүү

Актуалдуулугу. Сот системасы адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жана мамлекеттин мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо менен негизделген, б.а. мамлекеттин бардык функцияларын аткарууга катышуучу болуп калат. Алардын динамикалуу өнүгүп келе жаткан мамлекеттин, коомдун шарттарындагы ролу, рыноктук экономиканын иштеши, албетте өсүп жатат. Бул маанилүү, анткени демократиялык уюшкан коомдо пайда болгон чыр-чатактарды чечүү бардык белгилүү укуктук жоболордун негизинде өзүм билемдик жана зордук-зомбулуксуз жүргүзүлүшү керек, аларды сот системасы колдошу керек. Ошентип, сот системасы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлигинин көз карандысыз тармагы болуп саналат, ал мамлекеттин жана коомдун башка институттары менен биргеликте көз карандысыз сот тарабынан жүзөгө ашырылат.

Сот системасы-бул мамлекеттик бийликтин бир түрү жана мамлекеттик бийлик тиешелүү мамлекеттик органдар тарабынан жүзөгө ашырылат. Бирок, бийлик-бул белгилүү бир институттар, кызматкерлер гана эмес, аларга таандык функциялар, ошондой эле аларды ишке ашыруу. Кыргыз Республикасында демократиялык башталыштардын өнүгүшүнүн азыркы этабында мен жогорку деңгээлдеги жоопкерчиликти жана сот бийлигинин маанилүүлүгүн белгилөөгө болот.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы ар бир адамдын укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоо укугун жарыялайт. Бул конституциялык мыйзамды ишке ашыруунун шарттарынын бири конституциялык мыйзам багытталган жол-жоболор жана жоопкерчиликтер боюнча мамлекеттик мекеме катары соттордун уюштуруусунун жана ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү менен байланыштуу. Кыргызстандагы сот системасы калыптануу стадиясында болгондуктан анын сапатынын абалы боюнча суроону сот реформасынын алкагында эске алуу зарыл. Сот бийлигинин натыйжалуулугу, акыры конституциялык декларациянын жеке адамдын укуктарын жана эркиндиктерин укуктук коргоо боюнча социалдык баалуулугуна көз каранды.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, ар кандай соттордун компетенттүүлүгүн гана эмес, ички сот системасынын негиздерин, судьялардын укуктук абалын жана соттук ишмердүүлүктүн бир катар принциптерин аныктаган сот бийлигине карата ченемдер белгиленген. Сот реформасынын концепциясынын максаттары Кыргызстанда сот бийлигин калыптандыруу, атап айтканда сот системасынын уюштуруу негиздерин анын кызматкерлерин жана финансылык коопсуздугун өнүктүрүү, соттордун көз карандысыздыгы үчүн кепилдиктерди бекемдөө болгон. Концепция жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоо чөйрөсүн кеңейтүү, соттук териштирүүлөрдү жакшыртуу, сот адилеттигине жетүүнү жакшыртуу, мыйзамдарды бүгүнкү эл аралык стандарттарга, ченемдерге жана эл аралык укуктун принциптерине ылайык келтирүү милдетин белгиледи.

Концепциянын негизги максаттары демек,

- Кыргыз Республикасынын өз аймагында өзүнүн материалдык жана процесстик мыйзамына ылайык сот адилеттигин жана кылмыш жоопкерчилигин жүргүзүү боюнча эгемендик укугун камсыз кылуу;
- сот системасын мамлекеттик механизмде мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлигинен өз ишмердүүлүгүндө көз карандысыз, б.а таасирдүү күч катары орнотуу;
- адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жана так сактоо, соттук териштирүүлөрдө жарандардын конституциялык укуктары;

- укук коргоо органдарынын уюштуруу жана ишмердүүлүгүнүн демократиялык принциптерин кылмыш-жаза жана жарандык процесстик ченемдерде, тиешелүү мыйзам актыларында жана юридикалык илимдин сунуштарына жооп берген жоболордо бекемдөө;
- бул органдарга жана алардын кызматкерлерине берилген жоопкерчиликке ылайык, сотторго, юстицияга, прокуратурага, ички иштерге, тергөө бөлүмдөрүнө, ошондой эле укук коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн материалдык-техникалык колдоонун деңгээлине жетишүү;
- укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгү, сот жана укуктук статистика боюнча маалыматтын ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу.

Сот реформасынын эң маанилүү багыттары катары төмөнкүлөр кирет: сот системасын түзүү; кызматкерлердин мыйзамсыз аракеттерине каршы сотко кайрылуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, алдын алуу чараларын жана башка процедуралык мажбурлоонун мыйзамдуулугун соттук көзөмөлгө алуу; атаандаштык принциптерине негизделген иш-аракеттерди уюштуруу, тараптардын тендиги, айыпталуучунун күнөөсүздүгү; соттук териштирүүнүн формаларын дифференциациялоо; соттордун көз карандысыздыгы жана алардын мыйзамга гана баш ийүүсү үчүн кепилдиктердин тутумун өркүндөтүү, алардын кайтарылгыс принцибин бекемдөө.

Сот реформасын иштеп чыгууда кыйынчылыктарга жана кээде каршылыктарга карабастан, сот системасы болуп өтүү жана ал адам укуктарын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын коргой алат деп айтууга болот. Адилеттүүлүк жаатындагы маанилүү жетишкендиктердин бири- Кыргыз Республикасынын Конституциясында соттордун көз карандысыздыгынын, чечилбестигинин жана кол тийбестигинин кепилдиктерин бекемдөө, ансыз сот бийлигин жүзөгө ашырууну камсыз кылуу мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жоболорунда Кыргызстан укуктук, демократиялык мамлекет экендиги, адам жана анын укуктары жана эркиндиктери эң жогорку баалуулук экендиги, алардын таанылышы, сакталышы жана корголушу сот реформасынын максаттарын аныктоодо чоң мааниге ээ экендиги белгилениши керек. Мамлекеттин милдети-адам укуктары жана эркиндиктери адилеттүүлүк менен камсыздалат, ар бир адамга өз укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоого кепилдик берилет, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү бийликтин, коомдук бирикмелердин жана кызматкерлердин чечимдери жана иш-аракеттери (же жоктугу) сотко даттанылышы мүмкүн. Сот системасын түзүүдө жана өнүктүрүүдө жетишкендиктер ачык-айкын, бирок сот реформасынын өнүгүшүнө соттордун натыйжалуулугуна жана соттун жеткиликтүүлүгүнө олуттуу таасир эткен бир катар терс факторлор тоскоол болуп, жарандардын мыйзамдуу даттанууларына алып келгенин белгилей кетүү керек.

Сот реформасы концепциясы соттук ишмердүүлүктүн ар кандай аспектилерине анын ичинде сот адилеттигин жүргүзүүгө таасир этет. Мамлекеттик бийликти аткаруу, мыйзам чыгаруу жана сот тармактарына бөлүү жарандык коомдо мыйзамдуулукту орнотуу жана өнүккөн рыноктук экономикасы бар демократиялык укуктук мамлекетти куруунун натыйжалуу жолдорун аныктоо максатында иштелип чыккан. Акыркы мезгилде күчтүү, авторитеттик сот системасынын жоктугу коомдук баалоого терс таасирин тийгизди. Сот системасын натыйжалуу реформалоонун, соттун көз карандысыздыгын жана калыстыгын орнотуунун негизги шарты-соттук ишмердүүлүктүн ар кандай тармактарын жөнгө салуучу ченемдик базаны түзүү. Бул үчүн сот реформасынын идеялары аларды ишке ашыруунун негизги шарты болгон мыйзамдарга которулушу керек болчу. Бул багыттардын укуктук

формалдаштырылышы биздин өлкөнүн конституциялык өнүгүүсүндө жана Кыргыз Республикасынын башкы мыйзамында алардын бекемделишинде чагылдырылат. Сот реформасы мыйзамдарда да иштелип чыккан, алар мыйзамдардын бул тармагындагы негизги булактар болуп саналат. Бул жоболорду кабыл алуу сот реформасы үчүн мыйзамдык базаны түзүүгө алып келди анда тиешелүү укуктук идеялар камтылган.

Реформанын жүрүшүндө судьялардын көз карандысыздыгынын абдан натыйжалуу юридикалык кепилдиктери түзүлгөн. Алар Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген жана "Кыргыз Республикасынын сот тутуму жөнүндө" мыйзамда иштелип чыккан.

Бийликти бөлүштүрүү принциби мамлекеттик бийликтин ар кандай бутактарынын органдарынын ортосунда ыйгарым укуктарды бөлүштүрүүнү гана эмес, ошондой эле бийлик бутактарынын өз ара тең салмактуулугун, алардын биринин дагы башкаларына баш ийүүсүнүн мүмкүн эместигин, башкача айтканда, принцип бийликтин ар кандай бутактарынын функцияларын бир органга топтоштурууга жол бербейт.

Кээ бир учурларда бийликти бөлүштүрүү системасында сот алардын тең салмактуулугунун кандайдыр бир гаранты катары болушу керек экендигине басым жасалат. Башка учурларда бийликти бөлүштүрүү системасында сот арбитр катары, мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлик органдарынын ортосунда ортомчу катары иш алып барган институт катары каралат. Үчүнчү учурда, сот ар кандай бийлик бутактарынын ортосундагы таасир үчүн жүрүп жаткан күрөштүн жүрүшүндө барган сайын өсүп жаткан мамлекеттик түзүлүштү бийликти бөлүштүрүүнүн конституциялык талаптарына ылайыкташтырууга, алардын ар бири өзүнүн уникалдуу функцияларын аткарууга тийиш болгон институт катары көрсөтүлөт.

Сот бийлигин, сот системасын реформалоо боюнча иштер уланууда, бирок мамлекеттин расмий адамдары Кыргыз Республикасынын жаңы жарандык процессуалдык кодекси жана кылмыш-жаза процессуалдык кодекстин кабыл алынышы менен мындан ары да улантылууда.

Сот органдарынын системасын өнүктүрүү боюнча улантылып жаткан иштер жана аны өнүктүрүүнүн мүмкүн болгон варианттары жөнүндө аны коштогон карама-каршы маалыматтар, сот кадрларынын жетишсиздиги, алардын ашыкча жүктөлүшү жана иштерди териштирүүнүн узактыгы, соттук чечимдердин аткарылбагандыгы жана аткаруу бийлик органдары менен талаш-тартыштарда мыйзамдуу күчүнө кирген чечимдерди коргоодо соттордун алсыздыгы көптөгөн жарандарды соттук коргоо үчүн кайрылуудан баш тартат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 5-май 2021-жыл.
2. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 30-августундагы № 201 Үй-бүлө кодекси (2022-жылдын 6-июнундагы өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен).
3. Жуйков В.М. Судебная реформа: проблемы доступа к правосудию. М.: Издательство «Статут», 2006.
4. Крутиков М.Ю. Проблемы функционирования судебной системы в Российской Федерации // Современное право. 2007. № 6.

5. Кузьмина М.А. Некоторые аспекты гласности правосудия по гражданским делам в свете судебно-правовой реформы // Арбитражный и гражданский процесс. 2007. № 2.
6. Лебедев В. Расширение доступа к правосудию - одна из целей судебной реформы // Российская юстиция. 1999. № 9.
7. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. Ростов-на-Дону, 2015.
8. Осухова Н.Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. М., 2008.